

רש"י וירושלמי

שאלת המקורות, שמהם שאב רש"י בביאורו לתלמוד בבלי, שאלה חשובה היא. רבים וטובים עסקו בשאלה זו. להלן נצטט מדבריו של הרב א. י. ברומבורג במאמרו החשוב "רש"י וירושלמי".

"מי שמביט בעין פקוחה רואה, שרש"י השתמש בכל רחבי התורה שבעל פה, שלפעמים רבות אנו מוצאים, שהם עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר.

בדורות האחרונים נשאלה שאלה בבית מדרשם של חכמי ישראל: אם רש"י השתמש בירושלמי או לא. יש הסבורים, כי לא היו לו לרבינו או לא היו פתוחים לפניו ש"ס ירושלמי בעת חוללה ידו פירוש ש"ס בבלי וכתבי הקודש".

לעומת זאת יש המראים כמה מאמרי ירושלמי, שרש"י מביאם בפירושו לש"ס ומדגישים: "וטועים כל האומרים שבעת כתבו פירושו לגמרא לא היה לפניו הירושלמי.

אני אומר, כי הכותב בחפזו כתב כן וברור הדבר שרש"י ראה את הירושלמי והשתמש בו כראוי". בשנת תש"א, יובלו של רש"י, הופיעו כמה מאמרים בענין זה. הראשון, שהראה שרש"י השתמש בירושלמי ומלבד מאמרי הירושלמי שהוא מצטט הוא משלב בפירוש רעיונות מן הירושלמי, בלא להזכיר את המקור, היה הרב רי"ל הכהן פישמן במאמרו החשוב "רבן של ישראל" ב"ספר רש"י".

באותה שנה פורסם "שחכמי צרפת הקדמונים כמעט שלא ידעו את הירושלמי כלל ולא לבד שהם מביאים אותו רק לעתים רחוקות אלא שגם באלו המקומות המועטים המובאים אצלם הדבר בספק גדול אם לא השתמשו בכלי שני.

יגמא מאלפת היא דברי רש"י שבת צ"ב ע"א שהאיר המשנה בלשון זו: "ובשם רבינו יצחק בר' יהודה מצאתי שאמר בשם רב האי שמפורש בש"ס ירושלמי". ודבריו אלה מוכיחים שלא היה לפניו או לפני רבו הירושלמי ממסכת שבת שלולא כן היו מביאים הירושלמי מפי ראייה לא מפי השמועה בשם רב האי וכו' ואיך שיהיה הדבר הזה ברור הוא, שכשהיבר רש"י פירושו על התלמוד לא היה לפניו הירושלמי אלא לעתים רחוקות ואפשר שלא ראה מימיו ירושלמי שלם".

הנה ראייה זו מרש"י שבת צב היא מופרכת משני טעמים:

(א) רש"י מביא מפי שמועה "ובשם רבינו יצחק בר' יהודה מצאתי שאמר בשם רב האי שמפורש בהש"ס ירושלמי" מפני, שגירסת רב האי גאון בירושלמי היא "שמן אחד בימין ושמן אחד בשמאל וקטורת בחיקו וחביתין בכתף" ובירושלמי שלפנינו: "שמן המאור בימינו וקטורת הסמים בשמאלו ומנחת התמיד של יום תלויה בזרועו שמן המשחה איכן היה נתון ? רבי אבין בשם ר' אלעזר כמין צלוחי קטנה היה לו באפונדתו". וכן גרסו הראשונים. רב נסים גאון (שבת צב,א), רבינו חננאל (שבת צג,א) בעל המאור (שבת, פרק י), הריטב"א (שבת צב), המאירי (שם). רק רב האי גאון גרס אחרת בירושלמי והילכך מביא רש"י מכלי שני, מפי שמועה, - לא מפני שלא ראה את הירושלמי במקורו אלא מפני שלפניו היתה גירסא אחרת.

(ב) גם הרמב"ן, שהוא בלא ספק אחד מן הראשונים, שהרבה לעסוק בירושלמי יותר מכל החכמים שבדורו מביא בפירושו על התורה (במדבר ד טז) את הירושלמי הנ"ל: "ועל דעת הירושלמי הכתוב בפירוש רש"י שהוא נושא אותם יהיה משא גדול". אף הוא הביא את הירושלמי מכלי שני, מפני אותה גירסא שהיא אחרת מזו שלפנינו. ולא רק כאן אלא בכל מקום שרש"י מצטט את הירושלמי מכלי שני הרי זה מפני שהיה לו ענין מיוחד בכלי שני זה ולא מפני שלא ראה את הירושלמי במקורו.

עיין רש"י גיטין (לו,א): "ומצאתי בתלמידי רבינו יצחק הלוי שכתב במסכת גיטין מירושלמי מנין שאין השמיטה נוהגת אלא בזמן שהיובל נוהג שנאמר וזה דבר השמיטה שמוט אחד שמיטת יובל ואחר שמיטת שביעית". מביא בשם "תלמידי רבינו יצחק הלוי" מפני הגירסא, כי לפנינו בירושלמי גירסא אחרת. עיין ירושלמי גיטין, פרק ד הלכה ג: "וזה דבר השמיטה שמוט רבי אומר שני שמיטין: שמיטה ויובל. בשעה שהיובל נוהג השמיטה נוהגת מדברי תורה פסקו היובלות נוהגת השמיטה מדבריהם".

וכן גרסו הראשונים. עיין ר"ן גיטין, פרק ד שם: המאירי, בית הבחירה על מסכת גיטין, עמ' 151: ספר הזכות, גיטין, פרק ד, שבסוף דבריו מדגיש "כל זה גירסת הירושלמי". אבל אם נוהגת שמיטה מדברי תורה או רק מדבריהם אין בגירסת תלמידי רבינו יצחק הלוי ולכן הביא רש"י מכלי שני ולא מן המקור.

וכן רש"י ברכות לג, א: "מצאתי בה"ג אמרו במערבא כשהערוך נושך את האדם אם הערוך קודם למים מת האדם ואם האדם קודם למים מת הערוך ונעשה נס לרבי חנינא מעין מתחת עקבו". ובירושלמי שלפנינו (ברכות ה,א): "אמרין עליו על ר' חנינא בן דוסא, שהיה עומד

של שמואל נ"ב שנים".

ברור: אם בפירושו על הש"ס מביא רש"י יותר מחמישים פעם את הירושלמי אין כל ספק שהוא משלב בפירושו מאות מאמרי ירושלמי בלא להזכיר את מקורם.

רש"י שבפירושו על הש"ס השתמש בכל התורה שבעל פה (תוספתא, מכילתא, ספרא, ספרי ומדרשים שונים) אף הירושלמי היה בידו על כל צעד ושעל. וכמו כל הראשונים, שאף על פי שלמדו בעיקר את התלמוד הבבלי – לא העמידו חומה מבודלת בין בבלי לירושלמי ותמיד היו לפני עיני רוחם הכלל "דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר". אכן לא רק מבבלי לבבלי, אלא גם בירושלמי השתמשו לבאר את הבבלי.

במאמרו זה, בפרק הראשון, מביא הרב הנ"ל את כל המקומות בש"ס, שרש"י מביא את הירושלמי (וגם את דברי הירושלמי במקורם כדי להראות על גירסת רש"י בירושלמי) וכן אם רש"י מביא לפעמים מאמר מן הירושלמי, שאיננו לפנינו. בפרק השני הוא מביא כמאה וחמישים דוגמאות כיצד שילב רש"י בפירושו את מאמרי הירושלמי בלא להזכיר את מקורם.

האם תלמוד הירושלמי שלפנינו הי' לפני רש"י ז"ל בשלימותו

כתב הגאון רבי אהרן לעווין זצ"ל בספר ברכת אהרן (אות רצ"א): ברש"י במסכת ברכות (דף ל"ג ע"א) ד"ה ומת הערוד כתב מצאתי בה"ג אמרי במערבא כשהערוד נושך את האדם אם הערוד קודם למים מת האדם ואם האדם קודם למים מת הערוד ונעשה נס לר' חנינא ונבקע מעין מתחת עקבו עכ"ל רש"י.

הנה המעיין בירושלמי כאן יראה שהמאמר הזה מבואר כאן בירושלמי במקומו (דף ל"ח) עיי"ש, שאמרו מאי עיסקי דהדין חברברא אלא כד הוה נכית לבר נשא אין בר נשא קדים למיא חברברא מיית, ואין חברברא קדים למיא בר נשא מיית וכו', ברא לו הקב"ה מעיין מתחת כפות רגליו לקיים מה שנאמר רצון יראיו יעשה, וא"כ יש להתפלל מאד על רש"י שכתב שמצא דבה"ג מביא כן בשם הירושלמי, ובאמת המאמר הזה מבואר כאן בירושלמי במקומו.

הדבר הזה נתן ענין רב להמבקרים לענות בו, ומפאת זה רצו להחליט דלרש"י לא הי' כל חלקי הירושלמי בשלימותו וע"כ לא הביא המאמר הזה מן המקור, היינו מהירושלמי

ומתפלל. ובא חברבר והכישו ולא הפסיק תפילתו והלכו ומצאו אותו חברבר מת מוטל על פי חורו. אמרו: אי לו לאדם שנשכו חברבר ואי לו לחברבר שנשך את רבי חנינא בן דוסא. מה עיסקיה דהדין חברבריא ? כד הוות נבית לבר נשא – אין בר נשא נשא קדים למיא חברברא מיית ואין חברברא קדים למיא בר נשא מיית. אמרו לו תלמידיו: רבי, לא הרגשת ? אמר להן: יבוא עלי ממה שהיה לבי מתכוין בתפילה אם הרגשתי. אמר רבי יצחק בן אלעזר: ברא לו הקב"ה מעין תחת כפות רגליו לקיים מה שנאמר : רצון יראיו יעשה ואת שוועתם ישמע ויושיעם". מביא בשם בה"ג תמצית דברי הירושלמי ולא את הירושלמי עצמו וגם מדגיש "אמרו במערבא" ולא בירושלמי כדרכו פעמים רבות, מפני שזה לשונו של בעל הלכות גדולות. אפשר שגם כאן היתה לפניו גירסא אחרת.

רק בשלושה מקומות אלה בש"ס מביא רש"י את הירושלמי מכלי שני ובשאר המקומות הוא מביא את הירושלמי מן המקור הראשון.

הוכחות, שרש"י משלב בפירושו את דברי הירושלמי אף שלא מזכיר את מקורם רואים אנו בזה, שפעמים רבות אותם הדברים שהוא מביא במקום אחד בשם ירושלמי הוא משלב במקום אחר בלא להזכיר את מקורם.

עין שבת לגא, וזבחים נז, א: "תלמידי חכמים יושבים שורות ככרם כך מפורש בברכות ירושלמי". ובכתובות מט, א, הוא כותב: "על שם שהיו יושבים שורות שורות ככרם" ואינו מזכיר שזה מן הירושלמי. וכן גם ביומא מז, א: "ראיתי בהש"ס ירושלמי כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה אשה צנועה ראויה לצאת ממנה כהן גדול בלבוש משבצות זהב". ובתהלים מה, יד על הפסוק "כל כבודה בת מלך פנימה" הוא כותב: "אותם שכל הכבוד תלוי בהם והם כנסיות של מלך אשר נהגו בעצמם צניעות עתה בגדיהם חשובים למשבצות זהב של כהנים גדולים" – אותו הרעיון שביומא בלא הזכרת המקור.

וכן תענית ה, ב: "דכתיב עד יגמל הנער וגו' דשבריר בלע"ז וכ"ד חרשים נקרא תינוק דכתיב (שמואל א, א) וישב שם עד עולם עולמו של לוי חמישים שנה שנאמר (במדבר ח) ומבן חמישים שנה ישוב מצבא העבודה בכורים ירושלמי". וברש"י שמואל א א, כב כתב: "וישב שם עד עולם עולמם של לויים חמישים שנה, שנאמר מבן חמישים שנה ישוב מצבא העבודה (במדבר ח) וכך היו ימיו של שמואל חמישים ושתים" ולא הרגיש שזה מן הירושלמי ועיין גם רש"י נזיר ה, א: "ונאמר בו בשמואל וישב שם עד עולם עד עולמו של יובל נ' שנים ושתים שנים שגמלתו אמו הרי לך שנים

עצמו, רק הביא שמצא בה"ג שמביא כן בשם הירושלמי.

לפענ"ד ההשערה הזאת רחוקה מאד, כי קשה להניח דרש"י שמביא הן בפירוש על הש"ס והן בפירושו עה"ת פעמים אין ספורות את הירושלמי לא ה"י לו את הירושלמי בשלימות, והרי אפי' הירושלמי סדר קדשים שה"י חסר לנו עד עתה, ואשר גם על הנמצא והנדפס בזמנינו רבו הויכוחים והפלפולים אם הוא הירושלמי האמתי או לא, כידוע מצאנו שה"י לפני רש"י ומזכירו כ"פ (ולדוגמא עיין רש"י מס' תמורה דף י"א ע"ב ד"ה דאומר ושם ד' כ"ד ע"ב ד"ה לשון ובכריתות ד' רע"ב ד"ה ה"ג).

בשגם בנוגע לירושלמי מסכת ברכות בודאי א"א לומר כן דמצאנו להדיא שרש"י מביא כ"פ ישר את הירושלמי ברכות בלי שום מחבר אמצעי אשר מזה מוכח בעליל שהירושלמי ברכות ה"י פתוח לפניו. ולדוגמא עיין בש"ס ברכות כאן בדף ב' ע"א בפירש"י על המשנה הראשונה שכתב והכי תניא בברייתא בברכות בירושלמי, ועיי"ש בדף ד' ע"ב ד"ה זה שכתב ואמרינן בברכות בירושלמי, ועיין גדה ח' ע"א שפירש"י על הא דאיתא בש"ס שם דאמר ר"א הלכה כר' אליעזר שכן הוא בירושלמי ברכות.

להא דרש"י הביא כאן את הירושלמי באמצעות בה"ג ולא הביאו ישר ממקומו, אולי י"ל דה"ט משום דבירושלמי שה"י לפני רש"י ה"י איזהו גירסא אחרת בזה המאמר וע"כ הביאו בשם בה"ג להורות כי כן הוא צורתו האמיתית וזאת היא הגירסא הנכונה, ואף דבירושלמי אשר לפנינו נשנה המאמר כמו שהוא בה"ג, אין מזה ראי' דגם בירושלמי שה"י לפני רש"י ה"י כתוב כן, כי הרבה פעמים מצינן ברש"י שהביא מאמרים בשם הירושלמי ויצורתם משונה מאשר המה לפנינו בירושלמי, וכאשר האריך זה בשו"ת רצ"ח בחלק אמרי בינה סי' ב' להוכיח מכמה מקומות, שרש"י מביא את הירושלמי משונה ממה שהוא לפנינו.

לדבר זה לא ברש"י לבד מצינן כי אם גם בתוס' ובשאר קדמונים שהביאו מאמרים מירושלמי, ובירושלמי אשר לפנינו נשנו המאמרים בסגנון אחר ויש מהם שלא נמצאו לפנינו בירושלמי כלל עיי"ש. וכ"ז מורה שנמצאו שינויים רבים בין הירושלמי שלפנינו והירושלמי שה"י לפני הקדמונים.

י"ל דגם במאמר ההוא המובא ברש"י כאן, כן הוא, וזה שגרם שלא הביאו רש"י מן המקור רק ע"י בה"ג וכמ"ש.

למצאתי בשדי חמד בקונטרס כללי הפוסקים סי' ח' אות י' שהביא ג"כ המו"מ הזה של המבקרים אם רש"י ה"י לו

הירושלמי בתדירות (כן הוא לשונו שם ולא בשלימות כמ"ש) והביא ג"כ הדקדוק הנ"ל ברש"י כאן שכתבנו למעלה וכתב שבכיוצא בזה דייקי ג"כ מרש"י שבת צ"ב ד"ה שכן משא בני קהת, שכתב שמצא בשם רבינו יצחק בר יהודה שאמר בשם רב האי שכן איתא מפורש בש"ס ירושלמי עיי"ש, והדבר מבואר בירושלמי שבת במקומו.

לבאמת המעיין בירושלמי שבת שם יראה שיש חילוק גדול בין צורת המאמר בירושלמי שלפנינו ובין צורת המאמר כפי שהביאו רש"י בשם הירושלמי וכאשר העיר בצדק בשד"ח שם, וא"כ אין להתפלא כלל אם רש"י הביא המאמר בשם רב האי כדי להורות דזאת היא הגירסא האמיתית וה"ה דגם בנוגע להמאמר המובא ברש"י כאן בברכות יש לשער כן, אף דלפנינו אין שום שינוי וכמ"ש, ועיין בשד"ח שם שהראה מקום למ"ש להלן שם בקונטרס כללי הפוסקים סי' ט"ז אות נ"ח, שכן דרך הפוסקים להביא לפעמים מאמרים בשם הפוסקים שלפניהם אף שהמאמרים האלה נמצאים בש"ס, וה"נ י"ל דרש"י כותב לפעמים בשם מי שקדם ואמר ד"ז עפ"י הש"ס ושאר דברי חז"ל אף שגם הוא ראה וידע את דברי חז"ל בגופן שלהם עיי"ש.

לראיתי בשד"ח שם שכתב שיש שרצו להביא עוד סמוכין להשערה הנ"ל דהירושלמי לא ה"י בתדירות לפני רש"י מהא דהביא רש"י בשבת ל"ב רע"א בשם בראשית רבה היא איברה חלתו של עולם וכו' וד"ז איתא ג"כ בירושלמי שבת שם במקומו, ומוכח מזה ג"כ דהירושלמי לא ה"י בתדירות לפני רש"י כנ"ל.

למנחם בעיקר הדבר נראה דאין להסתייע מזה כלל לענין אם ה"י לפני רש"י הירושלמי בשלימות או בתדירות או לא, כי גם מאמרים המובאים בש"ס בבלי אם נמצאו ג"כ במדרש מצאנו לרש"י כ"פ שמביא אותם בשם המדרש ולא בשם הש"ס וכבר ישב על מדוכה זו בשו"ת רצ"ח בחלק אמרי בינה שם בסי' ב' עיי"ש שהביא מקומות אחדים ברש"י שמביא בשם המדרש מה שהוא מבואר בש"ס.

לדבר זה לא לבד ברש"י מצאנו כי אם גם בתוס' וברמב"ם שמביאין לפעמים בשם המדרש מה שהוא מבואר בש"ס כאשר העיר בזה ג"כ בשו"ת רצ"ח שהבאתי, ובטעם הדבר מדוע באמת מביאים רש"י ותוס' בשם המדרש דברים הנמצאים ג"כ בש"ס כתב השו"ת רצ"ח שם משום דזה ה"י דרכם של הקדמונים לכנות כל ענין אגדה ודרוש אף הנמצא בש"ס בבלי בשם מדרש עיי"ש.

למנחם בשדי חמד כללי הפוסקים סי' ט"ז אות נ"ט כתב השערה אחרת בזה דה"ט משום שהקדמונים אחזו בזה

דרך בעל התלמוד להביא ממקום היותר מוקדם כמו שכתבו התוס' בכמה מקומות שאינו רוצה לפשוט מדברי האמוראים אלא ממשנה או מברייטא, ככה בחרו הקדמונים בענייני אגדות להביא מהמדרשות אף מה שנאמר בגמרא לפי שהמדרשים קודמים להתלמוד עיי"ש.

השערה הזאת נראה יותר מתקבלת כי באמת ספרי האגדה קודמים זמן רב לספרי ההלכה ועוד מאות שנים בטרם נכתבו ההלכות בספר כבר חוברו ספרי האגדה ונתפרסמו בעם כאשר כן מצאנו הרבה פעמים בש"ס עצמו שמוזכרים בו כבר ספרי דאגדתא כדבר המצוי והמפורסם, עיין לדוגמא ברכות כ"ג גיטין ס' וכאלה רבות עוד, וא"כ אין תימא כלל אם במקום הקדמונים ה' צריכים להביא איזהו מאמר אגדה הנמצא הן בש"ס והן במדרש בחרו להביאו בשם המדרש שהוא המקום היותר מוקדם וכאמור.

בשגם כי השערת הס' שו"ת רצ"ח שהבאתי תצדק רק במקום שהקדמונים מביאים איזהו מאמר סתם בשם המדרש דאז אמנם י"ל שכן ה' דרכם לכנות כל מאמר אגדה בשם מדרש ולעולם כוונתם על מאמר הש"ס אבל מה נענה במקום שמביאים להדיא בשם בראשית רבה וכדומה והדברים נמצאים בש"ס כדוגמאות שהביא שם מרש"י ותוספות והרמב"ם הלא שמה אין מקום כלל להשערה הזאת כמובן ויש לי עוד הרהורי דברים בזה, אכן בהיות שהדבר יוצא חוץ מגרינו בזה אקצר.

ומצאתי עוד ראי' גדולה להשערה הנ"ל שרש"י לא ה' לפניו הירושלמי בשלימות או בתדירות בדברי רש"י גיטין ל"ו ע"א ד"ה בשביעית בזה"ז, שכתב שמצא בתלמידי רבינו יצחק הלוי שכתוב במסכת גיטין בירושלמי מנין שאין השמיטה נוהגת אלא בזמן שיוכל נוהג שנאמר וזה דבר השמיטה שמוט אחת שמיטת יובל ואחת שמיטת שביעית וכו' עיי"ש. ודבר זה מבואר אמנם בירושלמי גיטין שם במקומו פ"ד ה"ג ומדמהו צרך רש"י להביא את הירושלמי ע"י אמצעי, היינו באמצעות תלמידי רבינו יצחק ולא הביאו ישר ממקורו ש"מ שלא ה' לפניו הירושלמי בשלימות או שלא היה לפניו עכ"פ הירושלמי בתדירות וזה ראייה עצומה.

עוד נלפע"ד להביא סמוכין להשערה הנ"ל מדברי רש"י מ"ק י"ח ע"ב שכתב על הא דאיתא במשנה שם ואין מגידין אות אחת אפי' בספר עזרא וז"ל ואני שמעתי עזרה בה' ופי' ספר מוגה ה' בעזרה שממנו ה' מגידין כל ספרי גולה עכ"ל. והמעין בירושלמי שם (דף י"ב ע"ב) במקומו יראה שכן הוא הגירסא שם עזרה בה', ורש"י כתב כי שמע שיש גורסין כן ומשמע ג"כ מזה דרש"י לא ה' לו הירושלמי בשלימות או עכ"פ בתדירות וכמ"ש למעלה.

אכן לפמ"ש לעיל דבירושלמי שה' לפני רש"י ה' כמה שינוים מהירושלמי אשר לפנינו י"ל דבאמת בירושלמי שה' לפני רש"י ה' כתוב ג"כ עזרא באלף ולא בה' כמו שהוא הגירסא בש"ס וע"כ הגירסא עזרה בה' ה' הנראה לרש"י כדבר חדש.

ואולי י"ל דמה שכתב רש"י ואני שמעתי אין כונתו על הגירסא בעצמה היינו ששמע שיש לגרס עזרה בה"א דזה באמת ל"ה דבר חדש כי כן מבואר בירושלמי רק כוונתו על הפירוש והיינו דספר עזרה הזכונה הספר המוגה שה' בעזרה שממנו ה' מגידין כל ספרי גולה, וזה הווה באמת מלתא חדתא כי המפורשים אשר על הירושלמי פרשו דברי הירושלמי בענין אחר דספר העזרה היינו ס"ת שהכה"ג קורא ביה"כ כמבואר בפ"מ ובק"ע שם.

וראיתי בשד"ח שם שכתב שיש שרצו להביא עוד סמוכין להשערה הנ"ל דהירושלמי לא היה בתדירות לפני רש"י מהא דהביא רש"י בשבת ל"ב רע"א בשם בראשית רבה היא איבדה חלתו של עולם וכו' וד"ז איתא ג"כ בירושלמי שבת שם במקומו ומוכח מזה ג"כ דהירושלמי לא היה בתדירות לפני רש"י כנ"ל.

ואנכי מצאתי עוד באיזהו מקומן ברש"י שמביא דברים המבוארים בירושלמי לפעמים בשם בראשית רבה ולפעמים סתם בשם המדרש עיין רש"י עה"ת בראשית ד' י"ט שהביא בשם בראשית רבה דשתי נשים שלקח לו למך היתה אחת לפור' ואחת לתשמיש עדה לפור' וצלה לתשמיש ודבר זה איתא בירושלמי יבמות פ"ו ה"ה ועיי"ש בפרשה כ"ב י"ד שהביא בשם מדרש אגדה ה' יראה עקידה זו לסלוח לישראל בכל שנה וכו' ודבר זה איתא בירושלמי תענית פ"ב ה"ד ועיי"ש בפרשה ל"ב ט"ז שהביא על מקרא עזים מאתים דבבראשית רבה דורש מכאן לעונה האמורה בתורה ודבר זה איתא בירושלמי כתובות פ"ה ה"ז.

אמנם בעיקר הדבר נראה דאין להסתייע מזה כלל לענין אם היה לפני רש"י הירושלמי בשלימות או בתדירות או לא כי גם מאמרים המובאים בש"ס בבלי אם נמצאו ג"כ במדרש מצאנו לרש"י כ"פ שמביא אותם בשם המדרש ולא בשם הש"ס וכבר ישב על מדוכה זו בשו"ת רצ"ח בחלק אמרי בינה שם בס"י ב' עיי"ש שהביא מקומות אחדים ברש"י שמביא בשם המדרש מה שהוא מבואר בש"ס ואזכירם פה.

בראשית כ"ב י"ד הביא רש"י בשם מדרש אגדה דמלכי צדק הוא שם בן נח וזה מבואר בגדרים ל"ב ע"ב, שם י"ב י"א מביא רש"י בשם מדרש אגדה על מקרא הנה נא ידעתי

מצאנו הרבה פעמים בש"ס עצמו שמוזכרים בו כבר ספרי דאגדתא כדבר המצוי והמפורסם, עיין לדוגמא ברכות כ"ג וגיטין ס' וכאלה רבות עוד וא"כ אין תימא כלל אם במקום הקדמונים היה צריכים להביא איזהו מאמר אגדה הנמצא הן בש"ס והן במדרש בחרו להביאו בשם המדרש שהוא המקום היותר מוקדם וכאמור.

בשגם כי השערת הס' שו"ת רצ"ח שהבאתי תצדק רק במקום שהקדמונים מביאים איזהו מאמר סתם בשם המדרש דאז אמנם י"ל שכן היה דרכם לכתוב כל מאמר אגדה בשם מדרש ולעולם כוונתם על מאמר הש"ס אבל מה נענה במקום שמביאים להדיא בשם בראשית רבה וכדומה והדברים נמצאים בש"ס כדוגמאות שהביא שם מרש"י ותוספות והרמב"ם הלא שמה אין מקום כלל להשערה הזאת כמובן.

ומצאתי עוד ראייה גדולה לההשערה הנ"ל שרש"י לא היה לפניו הירושלמי בשלימות או בתדירות בדברי רש"י גיטין ל"ו ע"א ד"ה בשביעית בזה"ז שכתב שמצא בתלמידי רבינו יצחק הלוי שכתוב במסכת גיטין בירושלמי מנין שאין השמיטה נוהגת אלא בזמן שיובל נוהג שנאמר וזה דבר השמיטה שמוט אחת שמיטת יובל ואחת שמיטת שביעית וכו' עיי"ש וודבר זה מבואר אמנם בירושלמי גיטין שם במקומו פ"ד ה"ג ומדחוצרן רש"י להביא את הירושלמי ע"י אמצעי היינו באמצעות תלמידי רבינו יצחק ולא הביאו ישר ממקורו ש"מ שלא היה לפניו הירושלמי בשלימות או שלא היה לפניו עכ"פ הירושלמי בתדירות וזה ראייה עצומה.

עוד נלפע"ד להביא סמוכין לההשערה הנ"ל מדברי רש"י מ"ק י"ח ע"ב שכתב על הא דאיתא במשנה שם ואין מגיזין אות אחת אפילו בספר עזרא וז"ל ואני שמעתי עזרה בה' ופי' ספר מוגה היה בעזרה שממנו היה מגיזים כל ספרי גולה עכ"ל והמעין בירושלמי שם במקומו יראה שכן הוא הגירסא שם עזרה בה' ורש"י כתב כי שמע שיש גורסין כן ומשמע ג"כ מזה דרש"י לא היה לו הירושלמי בשלימות או עכ"פ בתדירות וכמ"ש למעלה.

אכן לפמ"ש לעיל דבירושלמי שהיה לפני רש"י היה כמה שינויים מהירושלמי אשר לפנינו י"ל דבאמת בירושלמי שהיה לפני רש"י היה כתוב ג"כ עזרא באלף ולא בה' כמו שהוא הגירסא בש"ס וע"כ הגירסא עזרה בה' היה נראה לרש"י כדבר חדש.

דער עכשיו לא הכיר אברהם בשרה ודבר זה איתא ג"ג בש"ס ב"ב ט"ז ע"א, שם י"ח מביא רש"י בשם מדרש אגדה דה"ט שאמר הכתוב ואברהם היה יהיה לגוי גדול משום דכתיב זכר צדיק לברכה הואיל והזכירו ברכו וזה מבואר בגמ' יומא ל"ח ע"ב, שם ל"ב ע"ב מביא רש"י בשם מדרש אגדה על הכתוב ויזרח לו השמש דאזן שעות שמיירה לשקוע בשבילו כשיצא מבאר שבע מיהרה לזרוח בשבילו וזה מבואר בש"ס חולין צ"א ע"ב, שמות י"ח ט' מביא בשם מדרש אגדה ויחד יתרו שנעשה בשרו חרודין חרודין וכו' וזה מבואר בש"ס סנהדרין צ"ד ע"א, שם כ"ט מ"ג מביא בשם מדרש אגדה ונקדש בכבודי אל תקרא בכבודי אלא במכובדי ודבר זה איתא בש"ס זבחים קט"ז ע"ב, דברים ה' י"א מביא רש"י בשם מדרש אגדה דאין המצוה נקראת אלא על שם הגומרה שנאמר ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים וכו' ודבר זה איתא בסוטה י"ג ע"ב, באסתר ד' ט"ז מביא רש"י בשם מדרש אגדה אשר לא כרת שער עתה באונס ועכשיו ברצון וזה מבואר במגילה ט"ו ע"א, שם מביא רש"י בשם מדרש אגדה וכאשר אבדתי מבית אבא אובר ממך וזה מבואר ג"כ במגילה שם, בקהלת ט' ט"ז מביא רש"י בשם מדרש אגדה עיר קטנה זה הגוף וכו' והמאמר הזה מבואר בנדרים ל"ב ע"ב.

ודבר זה לא לבד ברש"י מצאנו כי אם גם בתוס' וברמב"ם שמביאין לפעמים בשם המדרש מה שהוא מבואר בש"ס כאשר העיר בזה ג"כ בשו"ת רצ"ח שהבאתי, ובטעם הדבר מדוע באמת מביאים רש"י ותוס' בשם המדרש דברים הנמצאים ג"כ בש"ס כתב השו"ת רצ"ח שם משום דזה היה דרכם של הקדמונים לכתוב כל ענין אגדה ודרוש אף הנמצא בש"ס בבלי בשם מדרש עיי"ש.

אמנם בשרי חמד כללי הפוסקים סי' ט"ז אות נ"ט כתב השערה אחרת בזה דה"ט משום שהקדמונים אחזו בזה דרך בעל התלמוד להביא ממקום היותר מוקדם כמו שכתבו התוס' בכמה מקומות שאינו רוצה לפשוט מדברי האמוראים אלא ממשנה או מברייטא, ככה בחרו הקדמונים בעניני אגדות להביא מהמדרשות אף מה שנאמר בגמרא לפי שהמדרשים קודמים להתלמוד עיי"ש, וההשערה הזאת נראה יותר מתקבלת כי באמת ספרי האגדה קודמים זמן רב לספרי ההלכה ועוד מאות שנים בטרם נכתבו ההלכות בספר כבר חוברו ספרי האגדה ונתפרסמו בעם כאשר כן

ואולי י"ל דמה שכתב רש"י ואני שמעתי אין כונתו על הגירסא בעצמה היינו ששמע שיש לגרוס עזרה בה"א דזה באמת ל"ה דבר חדש כי כן מבואר בירושלמי רק כוונתו על הפירוש והיו דספר עזרה הכוונה הספר המוגה שהיה בעזרה שממנו היה מגיהים כל ספרי גולה, וזה הוה באמת מלתא חדתא כי המפורשים אשר על הירושלמי פרשו דברי הירושלמי בענין אחר דספר העזרה היינו ס"ת שהכה"ג קורא ביוה"כ כמבואר בפ"מ ובק"ע שם.

ובהיותי בזה זכור אזכור מה דתמיה לי טובא ע"ד המפורשים הנ"ל שפירשו דספר העזרה היינו ספר שבה"ג קורא ביוה"כ וקמ"ל המתניתין דאין מגיהין אותו במועד אע"ג דצריך לרבים עיי"ש בדבריהם, ולא זכיתי להבין איזהו צורך רבים יש להגיה במועד ספר שיצטרכו לקרות בו אחר שנה ולכל המוקדם אחר ששה חדשים, האם ימעט הזמן להגיה אותו במועד ואולי מפאת זה עצמו לא היה נוחא ליה לרש"י לפרש הכי ופירש בענין אחר דהכוונה על הספר המוגה שהיה בעזרה וכנ"ל, אבל יהיה איך שיהיה פירוש המפורשים הנ"ל קשה מאד וצע"ג לעמוד על דעתם.

הנה לעיל הבאתי מכמה מקומות ברש"י עה"ת שמביא בשם המדרש מאמרים הנמצאים בש"ס אזכיר בזה מה שמצאתי עוד חידוש ברש"י עה"ת שמלבד המקומות שרש"י בעצמו מביא בשם המדרש מה שמצא בש"ס, הנה כמה מאמרים שנשנו סתם ברש"י בדרך פירוש הכתובים מצוין מקומם בציוני המקומות אשר בפירש"י שהמה לקוחים ממדרש או ממכילתא והמאמרים האלה ישנם בש"ס וזה חידוש כי תמיד כשהמאמר נמצא בש"ס מצוין בשורה ראשונה המקום בש"ס ורק אח"כ לפעמים מוזכר ג"כ שכן הוא במדרש או במכילתא כידוע לכל הוגה בפירש"י ומדקדק בדבריו הקדושים.

אלה הם המקומות שמצאתי: שמות ד' ו' כתב רש"י על מקרא ויוציאה מחיקו מכאן אמר שמדה טובה ממזהרת לבוא ממדת פורעניות ומצוין שם מקור המאמר שמות רבה והדבר מבואר בשבת צ"ז ע"א. שם ג' ט"ו זה שמי לעולם פירש"י לעלם כתיב העלימהו שלא יקרא ככתבו ומציין שמות רבה וד"ז איתא בקידושין ע"א. שם ד' י"ח וישב משה אל יתר חותנו פירש"י ליטול רשות שנשבע לו ומצוין מכילתא וד"ז איתא בנדרים ס"ה ע"א. שם כ"א ל"א או בן יגח כתב רש"י יכול אינו חייב אלא על הגדולים ת"ל או בן יגח וכו' לחייב על הקטנים כגדולים ומצוין מכילתא וד"ז איתא בש"ס ב"ק מ"ד ע"א. שם ל"ב י' ועתה הניחה לי כתב רש"י שכאן פתח לו פתח והודיעו שהדבר תלוי בו ומצוין שמות רבה וד"ז איתא בברכות ל"ב ע"א. ויקרא ה' ט"ו נפש כי תמעול מעל כתב רש"י אין מעילה בכ"מ

אלא שינוי וכו' ומצוין תו"כ וד"ז איתא במעילה י"ח ע"א. שם י"ד ל"ד ונתתי נגע צרעת כתב רש"י בשורה היא להם שהנגעים באים עליהם ומצוין ויקרא רבה וד"ז איתא בהוריות י' ע"א. במדבר י"ג ל"א כי חוק הוא ממנו כתב רש"י כביכול כלפי מעלה אמרו ומצוין במדבר רבה וד"ז איתא בסוטה ל"ה ע"א. הנה רשמתי כמה מאמרים כאלה הבאים תחת ידי כעת שמצוין מקומם ברש"י שהמה לקוחים מהמדרש והמכילתא והמה נמצאים בש"ס וזה חידוש שראוי לתת עליו לב אבל אין כאן המקום להאריך בענינים כאלה.

לסיום הכתבה נביא את מאמרו של הרב דוד מצגר שהתפרסם בקובץ נר מערבי חלק ג' שהעשיר אותנו בדוגמאות הפזורות בדברי רש"י.

ששכרו שלעני רש"י לא היה התלמוד הירושלמי בעת חוללה ירו פירושו לכתבי הקודש ולש"ס בבלי. ומה שמזכירו פעמים אינו אלא מכלי שני. נראה שיש להטיל ספק גדול בקביעה זו שכן מוצאים אנו פירושים ברש"י שמקורם אך ורק בירושלמי. להלן דוגמאות אחרות מפירוש רש"י לנ"ך.

א. יהושע ז,ט, ומה תעשה לשמך הגדול. ופירש"י המשותף בשמנו. וכ"ה בירושלמי תענית פ"ב ה"ו לשמך הגדול שהוא משותף בנו.

ב. שם כד,ג, וארב את זרעו ואתן לו את יצחק. ופרש"י וארבה את זרעו חסר ה', כמה מריבות ונסיונות עשיתי עמו עד שלא נתתי לו זרע. דבר זה נמצא בירושלמי פסחים פ"י ה"ה וארבה, אמר רבי אחא וארב כתיב, כמה ריבים עשיתי עמו עד שלא נתתי לו את יצחק.

ג. שמואל-א' ב,יא, והנער היה משרת את ה' את פני עלי הכהן. וברש"י מכאן למשמש פני תלמידי חכמים כמשמש פני שכינה. דבר זה נמצא בירושלמי עירובין פ"ה ה"א ע"ש.

ד. שם יד,ג, ושם שר צבא אבינר בן נר. ופירש"י וגם אביאל נקרא נר בדברי הימים שהיה מדליק נרות לרבים במקומות האפלים. וכ"ה בירושלמי שביעית פ"ג ה"ז מדליר נר לרבים. ורש"י הוסיף ביאור.

ובמקומות אחרים בפירושו לנ"ך מזכיר רש"י בפירוש את הירושלמי. להלן דוגמאות אחרות.

ה. שמואל-א' טו,יא, מפורש במסכת סוטה ירושלמית. והוא בפ"א ה"ח. ועיין רש"י סוטה ט' ב'.

ו. שם כא,א, כך מפורש בגמ' ירושלמית בסנהדרין. ונמצא כן בפ"ו ה"ז.

ח. שם כא,ד, זו ראיתי בירושלמי. ונמצא כן בירושלמי קדושין פ"ד ה"א וסנהדרין שם.

ט. מלכים-א' כא,כה, ראיתי בירושלמי וכו'. והוא בירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב ((ועיין בבלי סנהדרין ק"ב ב)).

גם בפירושו לבבלי השתמש רש"י בירושלמי ומביאו מכלי ראשון, ונציין לדוגמא:

י. רש"י ביומא מז,א, ד"ה לא ראו קורות ביתי מביא ירושלמי בזה"ל ראיתי בהש"ס ירושלמי כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה, אשה צנועה ראוייה לצאת ממנה כהן גדול הלבוש משבצות זהב. ונמצא כן בירושלמי מגילה פ"א ה"י והוריות פ"ג ה"ב דקרו על קמחית אמו של ר' ישמעאל פסוק זה, ורש"י הוסיף ביאור. ולא מצאתי לפ"ש מקום נוסף שרש"י השתמש בלשון זה ראיתי בהש"ס ירושלמי וטעון בדיקה והסבר פשר דבר זה. ומצינו ברש"י הלשון מצאתי בירושלמי, ראה רש"י סוטה טז,א, ד"ה

התורה, ובמס' קדושין ירושלמי מצאתי וכו'.

יא. שם פז,ב, ד"ה נחית ז"ל רש"י: ולשון נעילה פליגי בה אמוראי בברכות ירושלמי חד אמר נעילת שערי שמים וחד אמר נעילת שערי עזרה, עכ"ל. והוא בפ"ד ה"א וכו"ה בירושלמי תענית פ"ד ה"א.

כמו"כ מוצאים שהשתמש בפירושו בירושלמי אף שאינו מזכירו בפירוש, גם כאן נסתפק בדוגמאות אחדות.

יב. בחרושי הרשב"א כתובות ג' ב' ד"ה בששלישי הביא פרש"י שם וכתב וכן מצאתי בירושלמי כתובות פ"א ה"א.

יג. להלן שם כ"ח ע"ב מפרש רש"י דהא דנאמן התינוק לומר משפחה זו טמאה וכו' היינו לכשיגדיל. ובח' הרשב"א שם כתב שכ"ה בירושלמי פ"ב ה"י.

גם כשמעיינים בספרי הפסק של רש"י ובית מדרשו רואים שבמקומות רבים פסקיהם שעונים וסמוכים על התלמוד ירושלמי. דומני שיש בדוגמאות אלו להפריך את הדעה שרש"י לא היה לפניו הירושלמי תדיר בעת כתבו את פירושו לכתבי הקודש ולתלמוד הבבלי.